

Ulla Ijäs

Kirjat liikkeellä 1800-luvun alun Itä-Suomessa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Tämä artikkeli käsittelee kirjojen liikkumista Itä-Suomessa 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Tutkimusaineistona on kolme kirjakokoelmaa tai niistä laadittua perukirjaa: pappi Anton Ulrik Rönnbolmin (1787–1862) sekä kauppias Johan Friedrich Hackmanin (1755–1807) ja Johan Sigfrid Ignatiuksen kirjakokoelmat (1749–1831). Kirjakokoelmien kartuttamista ja kirjoihin tehtyjä merkintöjä seuraamalla voidaan havaita yllirajaiset yhteydet ja havainnollistaa aiemmin vähemmän tutkittuja materiaalisia ja kulttuurisia yhteyksiä. Kirjojen liikkeitä tutkimalla osoitetaan, että itäsuomalaiset kirjakeräilijät liittyivät tiiviisti saksankieliseen urbaaniin kosmopoliittiin ryhmään, joka 1800-luvun alkupuolella muotoutui Itämeren ympärysalueella ja keskisemmässä saksankielisessä Euroopassa. Kirjat olivat liikkeena tiedon materiaallinen käyttöliittymä, jonka historiaa tutkimalla saadaan uutta tietoa tiedonkulun sekä materian ja ihmisten liikkumisesta.

Viiipuri, 1800-luku, liikkuminen, kirjakauppa, kirjasto, kirjakeräily, kauppias, papisto

Johdanto

Toivon, että olet niin hyvä ja lähetät minulle ne kirjat, joita pyysin 16. päivä viime kuuta. Krümitzin Encyclopedian hinnan sanotaan puolittuneen koska kirja on juuri tullut ulos; onko [tätä] uusintapainosta edelleen saatavilla? En ole sattunut näkemään mainoksia sanomalehdissä. Jos vain mitenkään onnistuu, niin ostan yhden kappaleen laskulla ja lähettäkää se minulle syksyksi.¹

Viipurilainen kauppias Johan Friedrich Hackman kertoo kirjatilauksestaan kirjeessään keväällä 1795 kirjakauppias ja -kustantaja Georg Joachim Göschenille Leipzigiin. Vinkin siitä, että kirjoja kannattaa tilata Göscheniltä Hackman oli saanut veljeltään muutamaa vuotta aiemmin.² Yllä siteeratusta kirjeestä käy myös ilmi millaista tietoa uutuuskirjoista oli saatavilla ja miten tieto levisi sanomalehtien välityksellä eurooppalaisista kirjakaupan keskuksista kohti perifeerisempiä kaupunkia ja seutuja. Göschen oli oman aikansa johtavia kustantajia, jonka painotalo ja kirjankustantamo tuotti muun muassa Schillerin ja Goethen töitä.³ Leipzigiä, Göschenin painotalon kotikaupungista, kirjat matkasivat hevosvankkureissa ja laivoilla Viipuriin. Kauppa- ja ystävyysverkot mahdollistivat kirjojen hankkimisen: kun laivat kesällä saapuivat Viipuriin hakemaan puutavaralastia, kulkeutui niiden mukana kirjoja viipurilaisen lukevan yleisön tarpeisiin. Kuten Hackmanin kirje edellä osoittaa, tietoa uutuusteoksista saatiin tuttavilta, sukulaisilta, kustantajilta ja sanomalehtimainonnan avulla.

Tässä artikkelissa keskitytään tutkimaan kirjoja liikkuvina objekteina. Artikkelissa valotetaan kolme itäsuomalaista kirjakokoelmaa, joihin kirjat päätyivät 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa. Kirjakokoelmien kerääjinä toimivat viipurilaiset kauppiat Johan Friedrich Hackman (1755–1807) ja Johan Sigfrid Ignatius (1749–1831) sekä maalaiskirkkoherra, entinen Viipurin piirikoulun opettaja Anton Ulrik Rönnholm (1787–1862) Parikkalasta.

Artikkelissa tuodaan esille, millaisia kirjoja kokoelmissa oli sekä pohditaan, miten kirjakokoelmia tutkimalla voidaan saada selville uutta tietoa kirjojen liikkumisesta 1700- ja 1800-lukujen vaihteen Itämeren piirissä. Liikkuvat esineet muovaavat ihmisyyttä ja vaikuttavat yhteiskuntaan laajemminkin. Kirjat voivat paljastaa liikkumisreittejä ja tapoja, sillä kirjojen lehdille on saatettu kirjoittaa tietoja hankintapaikoista ja kirjan omistajista. Elottomat kirjat toimivat yhdistävänä siteenä sellaistenkin ihmisten välillä, jotka eivät koskaan tavanneet kasvotusten. Kirjojen liikkumista on pyritty myös kontrolloimaan sensuuritoimin. Otettiinpa tarkastelun keskiöön sitten kirjoja välittävät ihmiset tai itse kirjat, voidaan todeta, että etenkin 1700-luvun loppu ja 1800-luvun alku ovat mielenkiintoinen ajanjakso kirjojen historiasta kiinnostuneille. Kirjat, niitä välittävät ihmiset ja myös koko eurooppalainen yhteiskunta olivat liikkeessä, kun Ranskan vallankumouksesta liikkeelle lähteneet muutosvoimat muokkasivat maailmaa. Kirjoilla oli oma tärkeä osansa tässä muutoksessa, sillä kirjojen avulla valistuksen, tiedon ja jopa vallankumouksellisten ajatusten oli mahdollista matkustaa.⁴

Kirjojen liikkuminen ja kierto (*circulation*) on teema, jota kirjahistorian parissa on tutkittu aiemminkin.⁵ Tämä artikkeli poikkeaa esimerkiksi Robert Darntonin lähestymistavasta, jossa hän on nostanut etualalle kirjoja myyvät ja välittävät ihmiset.⁶ Sen sijaan artikkelissa lähestytään teemaa esineen – tässä tapauksessa kirjan – toimijuuden käsitteen avulla. Tämä tuo uuden näkökulman kirjaa esineenä tarkastelemaan tutkimuskenttään.⁷

Artikkelissa hyödynnetään yhteiskuntatieteissä 2000-luvulla esillä ollutta *the new mobilities paradigm* -käsitettä, jota suomalaisista tutkijoista muun muassa Tiina Männistö-Funk on nostanut esille kävelemistä koskeissa tutkimuksissaan⁸ ja suomentanut sekä tiivistänyt aiheesta käydyin keskustelun seuraavasti:

...the new mobilities paradigm [...] on lähtöisin yhteiskuntatieteellisestä ja humanistisesta tutkimuksesta. Sen innoittajana ovat olleet Georg Simmelin tekstit 1900-luvun alun kaupunkielämästä, liikenneteknologian ja -infrastruktuurin sosiotekninen tutkimus, postmoderni tilallisuuden tutkimus sekä ruumiillisten kokemusten affektiivisuuden tutkimus, joita kaikkia yhdistää kiinnostus liikkumisen ja materiaalisuuden monimutkaisiin suhteisiin.⁹

Ponnistaessaan Simmelin tutkimuksesta, on *the new mobilities paradigm* väistämättä ottanut kantaa ja rakentanut teoretisointiaan materiaalsen kulttuurin (historian) tutkimuksen varaan ja rinnalle. Kansainvälisessä tutkimuksessa tavaroiden ja tiedon liikkuminen on havainnoitu osana laajempaa liikkumista koskevaa historiallista keskustelua. Tutkimuskohteeksi on yleensä valikoitu esineitä tai asioita, jotka liikkuvat kaukaa ja joiden liikkumisella oli laajakantoisia taloudellisia tai kulttuurisia vaikutuksia, kuten esimerkiksi sokeri, tupakka, tee ja kahvi tai turkikset, tai jotka olivat eksoottisia kaukomaiden esineitä, joita tuotettiin eksklusiivisiin tarpeisiin.¹⁰ Paula Findlen on kirjoittanut materiaalien mikrohistorioista ja siitä, miten pienetkin esineet voivat paljastaa menneisyydestä jotain merkittävää. Jokaisella esineellä on lähtöpaikkansa, paikka, jossa se on valmistettu, sekä käyttö- että loppusijoituspaikkansa. Esineet eivät yleensä liiku hallitsemattomasti tai päämäärättömästi, eivätkä ne myöskään ole liikkeellä yksinomaan yhdestä syystä, olipa se sitten voitontavoittelu, uteliaisuus, halu tai hyöty. Sen sijaan esineiden liikkuminen tapahtuu paikallisten, alueellisten tai laajempien maiden tai maanosien välisten verkostojen yhtymäkohdissa. Jokainen tällainen yhtymäkohta saattaa muuttaa ei vain esineen kulkusuuntaa, vaan myös sen olomuotoa tai käyttötappaa. Ymmärrettävästikään nämä esineitä liikuttelevat verkostot eivät ole muuttumattomia. Niitä muovaavat sosiaaliset suhteet ja kulttuuriset seikat sekä fyysiset liikkumisen ulottuvuudet. Näin ollen esineestä tulee jotain, jota Paula Findley on kutsunut materiaaliseksi käyttöliittymäksi (*material interface*). Esine pitää sisällään tietoa sosiaalisesta ja taloudellisesta vaihdannasta sekä kulttuurisista arvoista, joita tutkija voi havaita ja analysoida esinettä tutkiessaan.¹¹

8

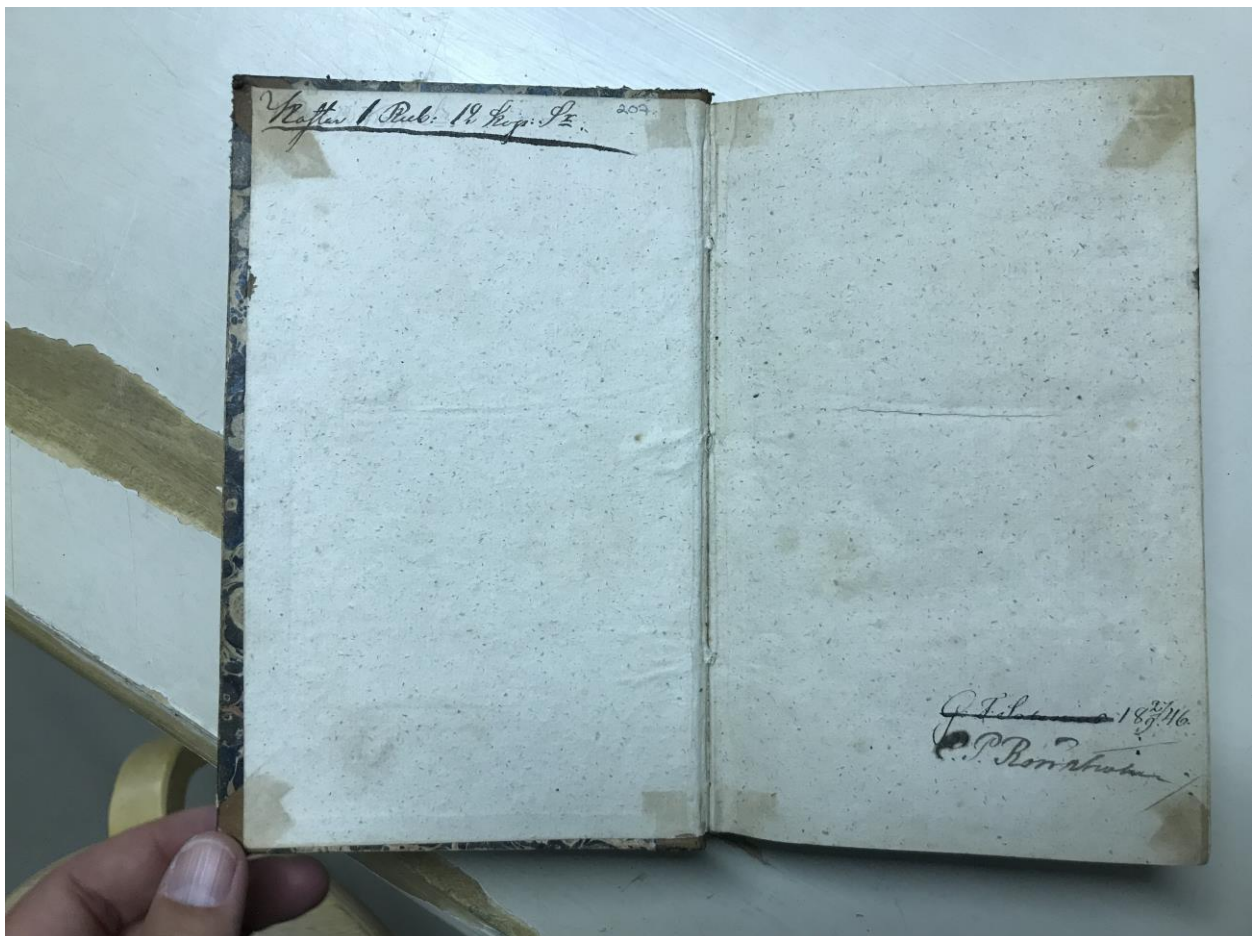
Artikkelin lähdeaineistona toimii painettu perukirja (Hackman), alkuperäisenä tai käsin alkuperäisestä kopioituna arkistossa säilytettävä perukirja (Ignatius) sekä kirjakokoelma ja siitä laadittu luettelo (Rönholm). Historiantutkimuksessa on yleensä totuttu käyttämään tekstimuotoista lähdeaineistoa. Kun kirjat ovat olleet tutkimuskohteena, on joko tutkittu kirjoihin painettuja sanoja ja kirjojen välittämää tietoa, tai kirjoja joukkona informaatiota levittävää koneistoa, tai tutkimus on keskittynyt kirjoista tehtyihin luetteloihin, muistiinpanoihin tai mainintoihin kirjallisessa aineistossa.¹² Viime aikoina tutkimuksessa on kuitenkin muistutettu, että historiantutkimuksen alkuaikoina fyysiset esineet – museokokoelmat tai antikvaariset esinekkokoelmat – olivat tutkimuskohteena ja vasta 1800-luvun kuluessa ero museaaliseen tai antikvaariseen ja tekstilähtöiseen historiantutkimukseen syntyi.¹³ Esineiden historian tutkimus on yleensä hyödyntänyt monenlaisia luetteloja tai muistiinpanoja esineistä – niin tehdään tässäkin artikkelissa. Tämän lisäksi lähteenä käytetään kirjakokoelmaa. Kirjakokoelman hyöty kirjallisiin luetteloihin verrattuna on siinä, että kirjoista voidaan nähdä ja tunnistaa kirjojen liikkumiseen liittyviä merkkejä kuten entisten omistajien nimiä tai nimikirjaimia, ostopaikkojen merkintöjä tai kirjan sivuille tehtyjä muistiinpanoja, jotka kertovat kirjan käytöstä ja käyttäjistä. Tässä mielessä kirja on jopa parempi lähde kuin kirjasta tehtyt muistiinpanot tai luettelointitiedot.

Kirjojen liikkuminen on ilmiö, joka on miltei sisäänrakennettuna kirjaan: sitä voisi kutsua liikkuvaksi tiedon materiaaliseksi käyttöliittymäksi Findleytä mukaellen. Kirjat ovat olleet ja ovat yhä tänäkin päivänä liikkeessä – niitä ostetaan, myydään, vaihdetaan ja lainataan. Niitä saatetaan unohtaa tai tarkoituksella jättää toisten lukijoiden löydettäväksi. Kun kirja tulee elinkaarensa päähän kirjana, saatetaan kirjan materiaalit käyttää uudelleen.

Kirjojen liikkumista on pyritty rajoittamaan sensuroimalla kirjojen sisältöä jälkikäteen, estämällä kirjojen painaminen tai levittäminen.¹⁴ 1700-luvun lopun Venäjällä kaikki edellä mainitut keinot olivat käytössä. Etenkin Paavali I:n hallintokautena (1796–1801), joka ajoittui yhteen Ranskan vallankumouksen kanssa, sensuuri kiristyi ja aiheutti kirjojen liikkumiselle monia esteitä. Painotuotteita sai tuoda Venäjälle vain Pietarin tai Tallinnan kautta.¹⁵ Loppiaisenä 1799 Hackman raportoi, että hänen liikekumppaninsa Ignatiuksen tilaamat kirjat olivat jääneet kiinni sensuuriin Pietarissa. Lopulta helmikuussa teokset, muun muassa *Précis du droit des gens moderne de l'Europe*, saapuvat Viipuriin, joskin osa kirjoista puuttui toimituksesta.¹⁶ Jokin aika aiemmin Ignatius oli juuttunut kirjoineen Loviisaan paluumatkallaan Tanskasta, kun Paavali I kielsi kaiken matkustamisen Venäjälle ja Venäjältä.¹⁷

Kirjojen liikkuminen tarkoitti tiedon ja uusien aatteiden leviämistä, joka oli Ranskan vallankumouksen jälkeisessä Euroopassa pelottavaa ja hallitsijoiden valta-asemaa horjuttavaa. Kirja esineenä ei niinkään ollut kontrollin kohde, vaan kirjan sisältämä tieto joutui ennakkosensuuriin. Ennen kaikkea sellaiset teokset, joissa vallitsevat olot kyseenalaistettiin ja joissa kirjoitettiin uusista vapauden ja veljeyden aatteista, eivät saaneet liikkua vapaasti. Sensuuriviranomaisten toimisto oli Findleyn esille nostama verkostojen risteymä, joka muutti esineen eli kirjan kulkua, olomuotoa ja käyttötapaa. Kirja on sensuurin käsissä saatettu hajottaa osiin, siitä on saatettu poistaa sivuja tai lauseita tai se on voitu tuhota kokonaan. Jos tutkija saisi käsiinsä sensuurin läpikäymän kirjan, saattaisi hän havaita tästä materiaalisesta käyttöliittymästä seikkoja, jotka paljastavat kulttuurisia arvoja sekä sosiaalisia ja yhteiskunnallisia tapahtumaketjuja. Ignatiuksen ja Hackmanin sensuurin läpikäyneitä kirjoja ei ole säilynyt eikä Rönnholmin kirjastossa ole havaittavissa niteitä, joissa näkyisivät selkeät sensuuriviranomaisten toimenpiteet. Tosin osa kirjoista on jossain määrin tuhoutuneita, joten ei ole selvää kuka tai mikä on poistanut kirjoista sivuja.

9

Kuva 1. Ord- och Saksförklaring till Femton M. T. Cicero's Tal. Rönnholmin kirjasto, Parikkalan kunta/Museovirasto.

Kolme kirjakokoelmaa 1800-luvun alun Itä-Suomessa

Yksityisiä kirjastoja alkoi olla suomalaisissa herrasväen kodeissa 1700-luvun loppupuolella.¹⁸ Hackmanin ja Ignatiuksen kirjakokoelmista on säilynyt vain niistä perukirjaa varten tehdyt luettelot.¹⁹ Parikkalan kirkkoherra Anton Ulrik Rönholmin kirjasto on luetteloitu 1990-luvulla, mutta luettelo ei ole täydellinen, joten kirjakokoelman kokonaismäärää ei pysty täysin aukottomasti määrittelemään. Kirjakokoelma lahjoitettiin 1970-luvulla Museovirastolle, joka asetti sen esille Koitsanlahden lahjoitusmaakartanomuseoon Parikkalaan. Kun museo suljettiin 1990-luvulla, luettelointiin kirjakokoelma ja se siirrettiin Parikkalan kotiseutukokoelmaan säilytettäväksi.²⁰ Rönholmin kokoelmaa on kartutettu 1800-luvun loppuun saakka toisin kuin 1800-luvun alkuvuosikymmeninä kerättyjä viipurilaiskokoelmia. Anton Ulrik Rönholmin lisäksi hänen lapsensa keräsivät kirjastoa. Kokoelmaan kuuluu myös Rönholmin edeltäjien, aikaisempien Parikkalan kirkkoherrojen hankkimia teoksia aina 1700-luvun alkupuolelta saakka. Kirjakokoelman vanhin nide on vuonna 1700 Rotterdamissa painettu Horatiuksen *Poemata*.²¹ Rönholmien kirjakokoelmaa säilytettiin kirkkoherra Rönholmin elinaikana pappilassa ja suvun omistamassa Ristimäen kartanossa. Siellä toimi ajoittain myös Parikkalan lainakirjasto, jonka alulle pani 1850-luvulla oli Rönholmin poika, isänsä tavoin pappisuralle suunnannut Karl Filip Rönholm (1831–1901).²²

Tutkitut kirjakokoelmat eivät olleet omana aikanaan suurimpia ja näyttävimpiä. Professoreilla, oppineilla tai intohimoisilla bibliofiileillä saattoi olla tuhatlukuisia kokoelmia, mutta nyt tutkitut kokoelmat jäivät murto-osaan tästä.²³ Perukirjasta voidaan laskea, että Ignatiuksen ja Hackmanin kirjakokoelmat käsittivät satakunta teosta. Kirkkoherra Rönholmin kirjasto oli yli kaksinkertainen, mutta toisaalta siihen sisältyi joitakin niteitä kaksin kappalein ja osa kirjakokoelmasta oli nuotteja, joita ei kirjahistoriassa ole aina laskettu kirjallisuudeksi. Kaikkien tutkittujen kirjakokoelmien haltijoiden arjessa eniten käyttämä kieli oli saksa,²⁴ joten lukemistokin koostui pääasiassa saksankielisestä, useimmiten Saksassa painetusta kirjallisuudesta. Kirjakokoelmat kertovat kerääjiensä kytkeytymisestä eurooppalaiseen kosmopoliittiseen urbaaniin eliittiin, joka puhui saksaa, ranskaa, englantia ja italiaa ja jonka keskuudessa kehittyi sellaisia uudenlaisia käsitteitä kuin vapaa-aika ja vapaa-ajanviettotavat sekä seurallisuus tai seuranpito ja sosiaalinen kanssakäyminen seuraelämän viitoittamissa puitteissa.²⁵

Tutkimuksessa on usein mahdotonta saada selville, luettiin kirjoja hankkimisen jälkeen. Perukirjaluettelon perusteella on mahdotonta sanoa, olivatko kirjat paljon selattuja vai jäivätkö ne kirjakaappiin pölyttymään sen jälkeen, kun ne oli sinne hankittu ja laitettu.²⁶ Osa kirjanomistajista saattoi pitää jotain muodikasta teosta hyllyssään vain sen statusarvon takia.²⁷ Rönholmin kirjakokoelman kirjoissa näkyy lukemisen jälkiä sekä se, mistä kirjat hankittiin, sillä kirjojen kansilehdille on useimmiten jäänyt edellisten omistajien nimet tai kirjaan on merkitty sen ostopaikka ja hinta. Tällaista tietoa ei ole saatavilla Ignatiuksen ja Hackmanin kirjastosta, vaikka joitain niteitä voidaan jäljittää kirjeenvaihdosta.

Arvokkaimmat kirjat kirjakokoelmissa oli arvioitu kolmen-neljän ruplan arvoisiksi. 1800-luvun alkupuolella kirjanpitäjä ansaitsi 500 (paperi)ruplaa vuodessa, joten yhden kirjan hankkiminen edellytti parin-kolmen päivän työskentelyä. Varakkaille kauppiaille kirjan hankkiminen ei ollut näin työlästä, mutta kirjanpitäjän palkkaan vertaaminen antanee suuntaviittoja siitä, miten kirjan hankkimista ja omistamista mitattiin rahallisessa arvossa tuona aikana.

Kauppiaskirjastoissa suurin osa teoksista käsitteli kauppaa ja siihen liittyviä asioita. Nämä teokset voidaan niputtaa kauppiasoppaiden (*merchant manuals*) kategoriaan.²⁸ Kauppiaiden oppaiksi ja muistin tueksi oli alettu tuottaa jo keskiajalla opaskirjallisuutta, joihin koottiin hyödyllistä tietoa

esimerkiksi valuutoista, logistiikasta, tulleista ja veroista. Lisäksi oppaissa saattoi olla mallikirjeitä ja neuvoja siitä, kuinka kauppiaskirjeenvaihtoa tulisi hoitaa.²⁹

Kauppiaiden kirjastoissa oli lukuisia historiaa ja maantietoa koskevia teoksia. Myös näissä kirjoissa oli kauppiaita hyödyttävää tietoa paikallisista oloista, säästä, käytetyistä kielistä ja kansanluonteesta. Tämän lisäksi kirjakokoelmat pitivät sisällään kulttuuriin ja ajanvietteisiin liittyviä teoksia.³⁰

Kirjojen lisäksi Hackmanin ja Ignatiuksen kirjakokoelmat pitivät sisällään kuukausittain tai harvemmin ilmestyviä aikakauslehtiä, joita toisinaan sidotettiin niteiksi.³¹ Näiden lehtien avulla uusimmat uutiset ja tiedot esimerkiksi poliittisista tapahtumista levisivät jokseenkin tehokkaasti ja nopeasti ympäri Itämeren. Lisäksi aikakauslehdissä oli artikkeleita suosituista näytelmistä, kirjallisuudesta sekä keksinnöistä ja muodista.³²

Kauppiaiden kirjastoissa oli lisäksi kirjapainajien toimittamia ja julkaisemia kokoelmateoksia, joihin oli koottu lyhennelmiä tai yleistajuistettuja tekstejä aikakauden suosituimmista filosofis-tieteellisistä teoksista.³³ Näin tieteellinen keskustelu levisi Euroopan älyllisistä keskuksista kohti periferiaa ja saavutti myös sellaiset henkilöt, joilla ei ollut kovin syvällistä kykyä ymmärtää vaikkapa filosofisia teorioita.³⁴

Ignatiuksen ja Hackmanin kirjastoissa oli jokseenkin vähän uskonnollisia teoksia, toisin kuin pappi Rönholmin kokoelmassa. Ignatiuksen kirjastoon kuului 12 Suomen Piipiseuran toimittamaa vihkosta,³⁵ mutta muutoin uskonnolliset tekstit loistavat poissaolollaan. Tämä on melko epätavallista, sillä niin Suomessa, Euroopassa kuin Venäjälläkin uskonnolliset tekstit ja kirjallisuus muodostivat yleensä kirjakokoelmien ytimen.³⁶ Hackmanin ja Ignatiuksen lukeminen näyttää suuntautuneen ammatissa hyödylliseen, ei niinkään uskonnolliseen kirjallisuuteen.

11

Rönholmin kirjakokoelmassa enemmistönä ovat itsestäänselvästi uskonnolliset teokset,³⁷ mutta muilta osin kokoelma on melko samanlainen kuin kauppiaiden kokoelmat. Tilanhoitoa ja monia kartanotalouden osa-alueita koskeva kirjallisuus oli tyypillistä aikakauden kartanokirjastoissa.³⁸ Näihin käytännön toimiin liittyviä kirjoja löytyy kaikista tutkituista kirjastoista, oli sitten kyse keittokirjoista tai eläinten tai ihmisten lääkitsemisestä.³⁹ Ainoastaan kauppiasoppaat puuttuvat papin perheen kirjastosta. Kun Rönholmin kokoelmaa vertaa Tuija Laineen tutkimiin Hämeen ja Uudenmaan papiston kirjakokoelmiin 1700-luvun lopulta, voi havaita, että sekä Rönholmin kokoelman kappalemääräinen koko että sen temaattinen sisältö olivat hyvin tavanomaisia tuon aikakauden pappiskirjastoissa.⁴⁰

Ignatiuksen ja Rönholmin kirjakokoelmat ovat monikielisiä, mutta Hackmanin kokoelmassa on vain saksankielisiä teoksia. Suomalainen kirjahistoria on keskittynyt kotimaisilla kielillä painettujen kirjojen tutkimiseen, joskin tutkimusta on myös Suomessa levinneestä ei-kansallisilla kielillä painetusta kirjallisuudesta tietyissä kirjallisuuden kategorioissa.⁴¹ Suomessa painettu, kotimaisilla kielillä kirjoitettu kirja teki harvoin matkaa kovin kauas painopaikastaan. Kaikissa kirjakokoelmissa nämä lähiseuduilla tuotetut kirjat olivat vähemmistössä. Rönholmin kirjastossa ruotsinkielistä kirjallisuutta edustavat lähinnä opetuskäyttöön suunnatut ruotsinkielisillä huomautuksilla varustetut klassikkoteokset, Ruotsin historiaa koskevat kirjat sekä uskonnolliset teokset.

Rönholmin kokoelmaan kuului myös kaksi identtistä suomenkielistä Paavo Tikkasen väitöskirjaa *Väki-luvun ja Asukas-vaiheiden subteita Suomessa* vuodelta 1859 sekä Julius Krohnin väitöskirja *Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvalian aikana* vuodelta 1862. Kokoelmassa ei ole suomenkielisiä aapisia tai suomen kielen oppikirjoja, toisin kuin Ignatiuksen kokoelmassa.⁴² Anton Ulrik Rönholm ja hänen poikansa Karl Filip kirjoittivat ja ilmeisesti puhuivat hyvää suomea ja pitivät pitäjänkokouspöytäkirjoja suomen kielellä jo 1820-luvulla.⁴³ Rönholmien sukujuuret Parikkalan naapuripiitäjään olivat todennäköisesti taanneet sen, että Anton Ulrik Rönholm oli oppinut alueen kansankielen ja jopa sen

paikallisen murteen. Sen sijaan kokoelmissa ei näy kansarunouden keräämisen innoittamia kokoelmia, vaikka Rönholmin lähipiirissä vaikutti monia aiheesta kiinnostuneita henkilöitä.⁴⁴

Rönholmin kirjakokoelmassa lukumääräisesti suurimman laadullisen kategorian muodostavat akateemiset väitöskirjat, joista muutamia on kaksikin kappaletta. Näyttää siltä, että väitöskirjoja on ostettu tukuttain huutokaupoista tai muista vastaavista myyntitapahtumista.⁴⁵ Kirjakokoelmassa on huomattava osuus myös Pietarissa painettuja ranskankielisiä nuottikirjoja ja -vihkoja.⁴⁶ Voi olettaa, että nuotit ovat Rönholmin lasten hankkimia ja käyttämiä, sillä nuottikirjojen joukossa on useita 1840-luvulla muodikkaita polkka- ja masurkkanuotteja. Nuottikirjojen joukossa ei ole kotimaisten säveltäjien teoksia. Nuottikokoelmasta puuttuvat Paciuksen tai Carl Collanin – Parikkalassa kirkkoherrana Rönholmia seuranneen Clas Collanin veljen – sävelteosten nuotit.⁴⁷ Rönholmin kulttuurinen koti oli saksankielisessä Euroopassa ja Pietarin saksan- ja ranskankielisen urbaanin eliitin parissa, jolloin kotimaisten musiikkiteosten tuntemus ja harrastaneisuus saattoi jäädä varsin vähälle huomiolle mielenkiinnon kohdistuessa kansainvälisiin musiikin muotivirtauksiin.

Toisin kuin Hackmanin ja Ignatiuksen kirjakokoelmissa, Rönholmin kirjastossa on myös lapsille suunnattua kirjallisuutta,⁴⁸ jota edustavat etenkin venäjänkieliset lasten oppikirjat ja lapsilukijoille suunnatut opastavat tekstit. Rönholmin tyttäret pitivät pienten lasten koulua, jossa he saattoivat opetustyössään käyttää oman kirjakokoelmansa niteitä. Kirjat ovat ajalta, jolloin Rönholmin lapset olivat jo aikuisia, joten voi olettaa, että ne on hankittu ennen kaikkea tyttärien opetustyön tueksi. Mikäli Anton Ulrik Rönholmin lapsilla oli lapsuudessaan lapsille suunnattuja kirjoja, ei näitä ole säilynyt kokoelmassa. Monilukuinen lapsikatras on saattanut lukea kirjat loppuun, tai ne on saatettu aikanaan kierrättää seuraaville lapsilukijoille.

Miten kirjat liikkuvat

Kirjat eivät voineet päätyä kirjakokoelmien osaksi ilman kirjoja hankkivia ihmisiä. Kirjojen liikkuminen edellytti, että kirjanostaja tiesi, mistä ja keneltä kirjoja voi hankkia. Lisäksi kirjojen myyjän piti tietää mistä ja miten ostajia hankitaan eli hänen piti osata markkinoida kirjojaan. Kirjojen liikkuminen ei loppunut siihen, että ostaja hankki kirjan itselleen. Usein kirja lähti vielä kiertämään sen ostaneen henkilön lähipiirissä, tai se saatettiin myydä edelleen sen jälkeen, kun kirjasta oli tullut itselle tarpeeton.

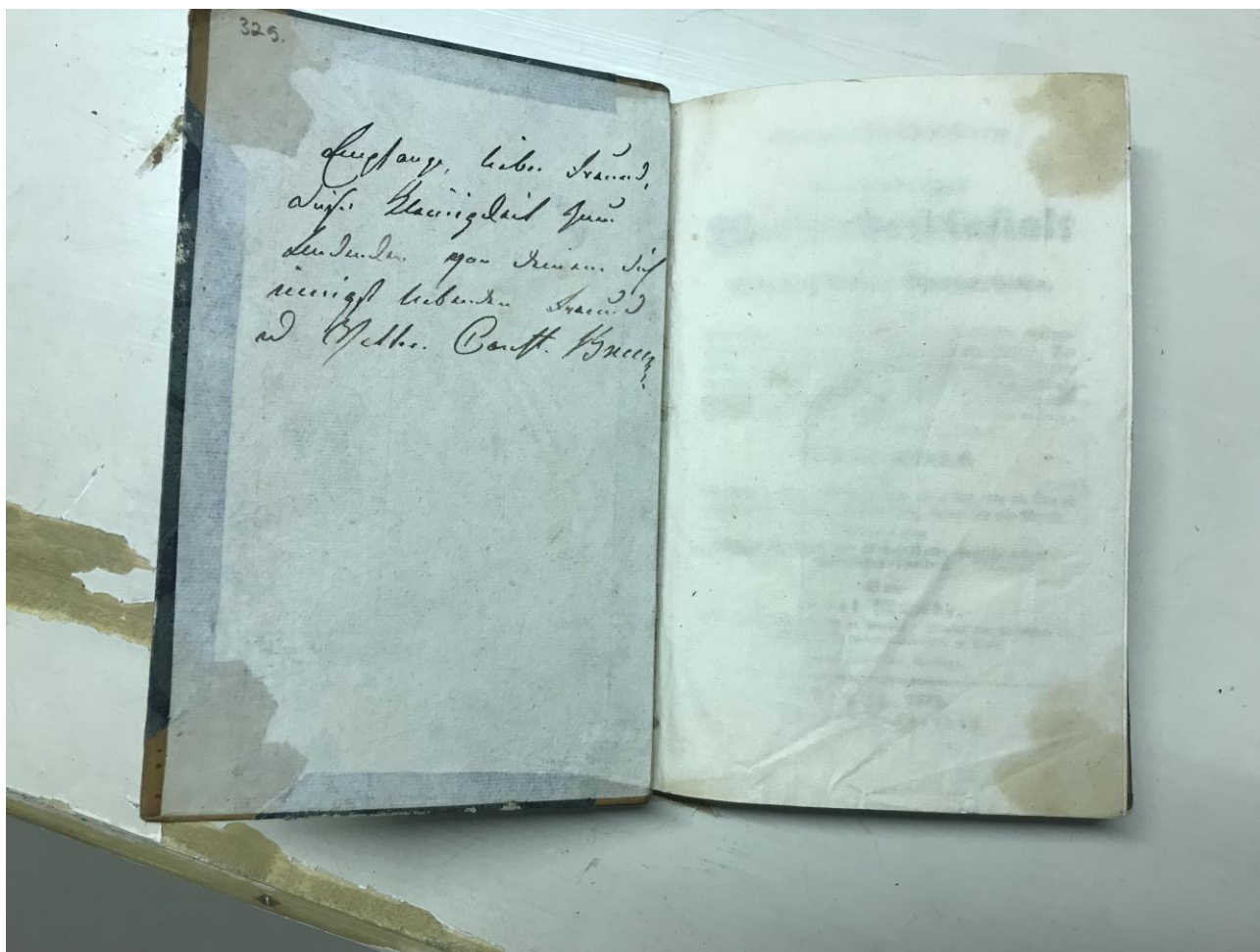
1700-luvulla eurooppalainen kirjakauppa-ala muuttui, kun vaihdantakaupasta (*Changehandel*) siirryttiin käteis- tai luottokauppaan. Vaihdantakaupassa kirjankustantajat ja painotalot vaihtoivat painamansa kirjat toisiin kirjoihin tai muihin painotuotteisiin. Etelä-Saksassa, joka oli merkittävä kirjakauppa-alan keskus, kustantajat ja painotalot luottivat kirjojen myynnissä myös kirjavälittäjiin, jotka ottivat kirjoja myytäväksi komissiolla. Kustantaja lähetti kirjoja välittäjälle pienellä alennuksella myyntiin, jolloin välittäjä sai kirjasta tuloja myydessään sen hinnalla, jolla kustantajakin kirjaa myi. Välittäjällä oli myös oikeus palauttaa myymättä jääneet kirjat.⁴⁹

Kirjat eivät voineet liikkua ilman ihmisten, eläinten tai koneiden apua. 1810-luvulta alkaen saatavilla olevien painotuotteiden määrä kasvoi,⁵⁰ kun liikkuminen Euroopassa helpottui. Napoleonin sotien päätyttyä ja höyryvoiman käyttöönoton yleistyessä höyryjuna- ja -laivakuljetukset helpottivat kirjojen liikkumista.

Suuri osa tutkittujen kokoelmien kirjoista oli painettu Saksassa ja kulkeutunut tänne saksankieliseltä alueelta.⁵¹ Ennen kuin kirja oli siirtynyt saksalaisilta kirjankustantajilta Viipuriin, oli matkaan tarvittu monia ihmiskäsiä, pakkauksia ja siirtymisiä kuljetusvälineestä toiseen. Tarvittiin kokonainen kaupallinen koneisto kirjojen siirtämiseksi. Yleensä kirjat pakattiin Saksassa keväällä

matkalleen kohti Viipuria. Hampurissa kirjat, jotka olivat sitä ennen matkanneet maanteitse tai jokia pitkin, pakattiin tiivistä arkkuihin tai tynnyreihin, jotta kostea merimatka ei olisi vahingoittanut niitä. Tästä huolimatta kirjat toisinaan vahingoittuivat tai ehtivät homehtua matkalla. Kirjat saattoivat myös olla sitomattomia paperinippuja, jotka sidottiin nahkaisiin kansiin vasta Viipurissa. Tällöin vältettiin homeelle alttiiden ja kalliiden nahkakansien vahingoittuminen merimatalla. Paperiniput veivät myös vähemmän tilaa ja painoivat vähemmän kuin sidotut kirjat.

Saksalaisten kirjakauppojen lisäksi kirjoja tyypillisesti ostettiin kirjahuutokaupoista.⁵² Huutokaupoista ostetuista kirjoista on jäänyt todiste Rönholmin kirjakokoelmaan, jossa teoksen kansilehdelle on kirjattu sen ostopaikka: edesmenneen maisteri Forssmanin huutokaupasta vuonna 1830.⁵³ Ihmisen kuollessa hänen maallinen omaisuuteensa yleensä levisi suvun, ystäväpiirin ja huutokauppojen kautta myös vieraiden ostajien haltuun. Tietoa kirjahuutokaupoista saatiin paitsi tuttavilta myös sanomalehdistä, jotka ilmoittivat huutokaupoista. Huutokaupat olivat yksi tärkeimmistä kirjojen hankintakanavista aikana, jolloin kattavaa kirjakaupparekosta ei vielä ollut.⁵⁴ Myös tutkimuskohteena olevista kirjakokoelmista J. S. Ignatiuksen kokoelma huutokaupattiin sen jälkeen, kun se oli luetteloitu perukirjaan. Lapsettomana Tampereella kuolleen Ignatiuksen maallinen jäämistö huutokaupattiin Viipurissa, jossa osa kirjoista lähti jatkamaan elämäänsä Ignatiuksen Pietarissa asuvan siskon luo.⁵⁵

Kuva 2. Munde: Wasserheilanstalt (1838). Rönholmin kirjasto, Parikkalan kunta/Museovirasto.

Kirjoja saatettiin hankkia myös Viipurin omasta kirjakaupasta Cederwallerin painotalosta, jota Heidi Hakkarainen on tutkinut.⁵⁶ Tämä kirjakauppa ei kuitenkaan ole jättänyt jälkiä käytettävissä olevaan

tutkimusmateriaaliin. Viipurissa toimi myös Ruotsille kuuluneessa läntissä Suomessa vaikuttavia kirjakauppiaiden asiamiehiä,⁵⁷ mutta näistä ei ole mainintoja tai jälkiä tutkimusaineistossa, ja samoin poissaolollaan loistavat tallinnalaiset tai Rönholmin opiskelukaupungin Tarton kirjakauppiat. Paikallisesta kirjakaupasta hankituista teoksista ei keskusteltu kirjeissä eikä kirjojen kansilehdille ole merkitty ostopaikaksi Cederwallerin kirjakauppaa. Samanlainen näkymättömyys vaivaa myös pietarilaisia kirjakauppoja, vaikka myöhemmin J. F. Hackmanin kuoltua sieltä tiedetään kirjoja hankitun samoin kuin liverpoolilaisista ja bremeniläisistä kirjakaupoistakin.⁵⁸

Kirjojen liikkumiseen liittyi tärkeänä tekijä ihmisten väliset sosiaaliset suhteet. Nämä tulevat parhaiten esille Pietarin suunnasta tapahtuneessa kirjojen liikkeessä. Kirjeissään pietarilaisille ystävilleen ja liikekumppaneilleen Hackman kirjoitti toistuvasti omista ja Ignatiuksen kirjatilauksista. Etenkin kauppias Frans Schumacher, joka oli Hackmanin tavoin kotoisin Bremenistä,⁵⁹ sekä Viipurissa vaikuttaneet virkamiehet kuten Peter von Friccius – entinen Viipurin siviiltribunaalin rikososaston sihteeri, sittemmin Liivinmaan ja Suomen oikeuskollegion varapresidentti Pietarissa – toimittivat kirjoja Hackmanille. Kyse oli kuitenkin pääasiassa Saksasta hankituista kirjoista, jotka oli kulkeutuneet laivojen mukana Pietariin, ei niinkään pietarilaisten kirjakauppojen myymistä teoksista tai kaupungissa painetuista kirjoista. Kirjojen kuljetuksesta Pietarista Viipuriin vastasi Hackmanin vuokraisäntä, tuleva appi Johan Friedrich Laube, joka sihteerinvirkansa ja Suvorovin linnoitusurakointitöidensä vuoksi matkusti usein Pietariin.⁶⁰ Samanlaisia ystävyysiteiden muodostamia kirjojenvälitysverkostoja oli myös Saksaan. Näin tieto esimerkiksi kaupankäyntiin liittyvistä asioista, politiikasta tai luonnontieteistä siirtyi kohtuullisen nopeasti kohti Viipuria. Suhteet esimerkiksi hampurilaiseen kustantajaan ja oppineeseen bibliofiliin Johann Georg Büschiin mahdollistivat ajankohtaisten kirjojen hankkimisen suoraan niiden tekijältä.⁶¹

14

Kirjojen matkan osaksi kirjakokoelmaa voi jäljittää kirjojen kansilehtien nimikirjoituksista. Toisinaan kansilehtiin on merkitty myös ostopaikka ja hinta. Nimikirjoituksen paljastavat keneltä kirja on saatu tai ostettu ja kertovat osaltaan sen, millaisia vuorovaikutusverkostoja kirjojen hankkimiseen ja omistamiseen liittyi. Kuvan 1 *Ord- och Sakförklaring till Femton M. T. Cicero's Tal* [kuva 6373] esittämän teoksen kansilehdestä voi havaita, että teoksen on yhdellä ruplalla 12 kopeekalla hopeaa ostanut G. F. Salenius syyskuussa 1846. Tämän jälkeen teos on päätyntä Karl Filip Rönholmille. Salenius oli tuolloin oikeustieteen ylioppilas, josta myöhemmin tuli varatuomari ja Käkisalmen kihlakunnan kruununvouti. On mahdollista, että teos on myyty hänen kuolemansa jälkeen, tai se on yhteisen itäsuomalaisen ystäväverkoston kautta päätyntä Karl Filip Rönholmin haltuun.

Kirjoja kierrätettiin ja annettiin lahjoiksi ystävä- ja sukupiireissä. Rönholmin kokoelmaan kuuluvan Carl Munden teoksen *Genau Beschreibung der Gräfenberger Wasserheilanstalt und der Prietznitzischen Curmethode* on lahjoittanut rakkaalle ystävilleen Konstantin Bruun, jonka saksankieliset toivotukset voi nähdä kuvassa 2 Munde: *Wasserheilanstalt* (1838) [kuva 6345]. Konstantin Bruun oli Anton Ulrik Rönholmin serkku ja lääkäri, joka teki uransa Venäjällä sotilassairaaloissa. Kirjojen, kuten muunkin materian liikkumiselle ystävyys- ja sukulaisuusverkostot olivat merkittäviä. Tutkijat ovat osoittaneet, miten ystäville tehdyt palvelukset ja huomionosoitukset edesauttoivat monenlaisten esineiden liikkumista Euroopan keskuksista kohti pohjoista.⁶²

Rönholmin kirjakokoelmasta voi jäljittää myös naistenvälisiä kirjojen liikkeitä, joita on usein vaikeampi jäljittää kuin miesten keskinäisiä yhteyksiä, sillä naisten keskinäistä kirjeenvaihtoa on säilynyt vähemmän. Naiset saattoivat vaihtaa kirjoja tavatessaan kasvokkain, joten näistä liikkeistä ei ole jäänyt historiantutkimuksen hyödynnettävissä olevia jälkiä.

Rönholmin kokoelma sisältää tyttären kirjoja ja aiemmilta sukupolvilta periytyneitä kirjoja, jotka ovat olleet naisten omistuksessa. Tällaisia ovat muun muassa venäjänkielinen lastenkirja, jonka

omistaja on ollut Minchen Hauck⁶³, haminalaiseen Bruunin sukuverkostoon kuuluvan Carolina Indreniuksen saksankielinen maailmanhistoria sekä Rönholmin lasten äidin Anne (Anna Henrika) Weckroothin omistama Christiane Sophie Ludwig -nimisen saksalaisen naiskirjailijan teos nimeltä Henriette. Itseoppinut kirjailija Ludwig nosti esille naisten toimijuuden valistuneina oppijoina.⁶⁴ Ludwigin teoksien kautta tieto ja sivistys levisivät tavalla, joka vähän kouluja käyneiden naisten oli helppo ottaa vastaan saksankielisen Itämeren piirin perimmäisiä pitäjiä myöten. Kirjakokoelmasta näkee myös, että naiset hankkivat kirjoja esimerkiksi Pietarista samaan tapaan kuin miehetkin. Rönholmin Anna Kristina -tytär on merkinnyt Pietarin ostopaikaksi saksankieliselle lapsille suunnatulle maailmanhistorialle, jonka hän on hankkinut ennen avioitumistaan.

Kolmea kirjakokoelmaa tutkittaessa voidaan pohtia myös sitä, miksi juuri nämä kirjat ovat jääneet kokoelmiin. Onko itse asiassa niin, että kokoelmiin ovat jääneet liikkumattomat kirjat eli ne teokset, joilla ei ole ollut jälleenmyyntiarvoa tai joita ystävät tai jälkipolvet eivät ole halunneet lukea tai ottaa säilytettäväkseen. Perukirjoihin tallennetut Hackmanin ja Ignatiuksen kokoelmat on kirjattu ennen kokoelmien hajoamista, mutta Rönholmin kokoelman kohdalla voi pohtia sitä, miten Rönholmin jälkeläiset ovat mahdollisesti ottaneet kirjakokoelmasta itselleen tärkeitä teoksia ja kokoelmaan on jäänyt vain sellaiset teokset, jotka eivät ole kiinnostaneet ketään. Kirjojen säilytyspaikka Ristimäen kartano on taannut kirjoille vakaan säilytyspaikan aina siihen saakka, kun kartano myytiin suvun ulkopuolisille. Kirjakaappiin ehkä unohtuneet teokset ovat itse asiassa hyötyneet liikkumattomuudesta ja kokoelma on säilynyt edes osittain.

Lopuksi

15

Tutkitut kirjakokoelmat osoittavat, että 1800-luvun alun Itä-Suomessa vaikutti joukko ylijarjaiseen herrasväkeen kuuluvia henkilöitä, jotka olivat ennen kaikkea kytköksissä saksankieliseen Eurooppaan. Kaupunkilainen sivistynyt ja varakas eliitti samoin kuin maaseudulle asettunut papisto, joka sukusitein kytkeytyi edelliseen, liikkuttelivat kirjoja ympäri saksankielistä Eurooppaa. Kirjojen liikkuminen olisi ollut miltei mahdotonta ilman Saksaan ulottuvia kaupallisia verkostoja, joiden ansiosta kirjat lähtivät liikkeelle eurooppalaisen kirjakaupan keskuksista Leipzigistä ja päätyivät lopulta Parikkalan pappilan kirjakaappiin. Kirjojen liikkumisessa liikesuhteiden lisäksi ystävyys- ja sukulaisuussuhteet olivat tärkeitä, sillä kaupallisen kirjavälityksen ohella tunnesiteisiin liittyvät suhteet liikkuttivat kirjoja. Tällaiset kiintymyssuhteiden luomat verkostot sekä epävirallinen talous, jossa esineet vaihtoivat omistajaa vaikkapa vastapalveluksina, on viime aikoina noussut esille liikkuvuutta ja esineiden toimijuutta koskevissa tutkimuksissa. Lukijayhteisöt ja suoranainen lukuhimo⁶⁵ selittävät osaltaan kirjojen liikkumista. Fiktiiviset tekstit tai päivänpolttavia kysymyksiä käsittelevät painotuotteet liikkuiivat todennäköisemmin ja nopeammalla syklillä kuin vaikkapa uskonnolliset kirjat.⁶⁶ Kirjojen liike pysähtyi vasta kun kirjan välittämä viesti oli vanhentunut tai kirjan sisältämä statusarvo oli menettänyt merkityksensä. Tällöin kirja saattoi jäädä kirjakaapin hyllylle odottamaan museokokoelmaan päätymistään, kuten Rönholmin kokoelmalle kävi.

Kirja oli ja on materiaallinen käyttöliittymä, johon useimmiten jää jälki sen käyttäjästä. Jälki saattaa olla hieno *ex libris*, mutta se voi yhtä hyvin olla nimikirjaimet kansilehdellä tai kirjan käyttäjän sivuille tiputtama kahvitahra. Kirjan liikkumisesta kiinnostuneelle tutkijalle kirjan saamat vauriot saattavat kertoa enemmän kirjan reitistä kuin mitkään muut menneisyyden jäänteet. Pelkän perukirjaluettelon tutkiminen ei kerro juuri mitään kirjan liikkeistä, mutta yhdessä kirjeaineiston kanssa voi jäljittää osan perukirjoissa mainituista teoksista. Hackmanin kirjeessään mainitsemaa Krünitzin

ensyklopediaa ei löydy hänen perukirjastaan eikä sitä ole myöskään luetteloitu Ignatiuksen perukirjaan. On hyvin mahdollista, että mikäli teos saapui aikanaan Viipuriin jatkoi se jossain vaiheessa matkaansa uusiin kirjahyllyihin, sillä ennen kaikkea kirja oli useimmiten yhteisön ”kädestä käteen liikkuva media.”⁶⁷

¹ Johan Friedrich Hackman Georg J. Göschenille Leipzigiin, 3.4.1795. B 3, Hackman & Co, Elinkeintoelämän keskusarkisto ELKA. Alkuperäisestä saksankielisestä kirjeestä kääntänyt Ulla Ijäs.

² Hackman Göschenille 15.7.1790, B 1, Hackman & Co, ELKA.

³ Georg Joachim Göschen (1752–1828): Ein leben für das Buch. Verkko-osoitteessa https://www.goeschenhaus.de/goeschenhaus_goeschen/?= (luettu 23.2.2022); Göschen oli Hackmanin velipuolen Grommén ystävä ja suositellut Göscheniä. Hackmanin kirje Grommelle 11.6.1790, B 1, Hackman & Co.

⁴ Robert Darnton, *A Literary Tour De France: The World of Books on the Eve of the French Revolution* (New York: Oxford University Press 2018), 304 ja passim.

⁵ Minna Ahokas et al., Book Ownership Sources in Finland During the 1700s. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsinki: Finnish Literature Society 2011) 9–13, erit. 9; Katso myös klassikko Robert Darnton, What is the History of the Book? *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 111, no 3 (1982): 65–83.

⁶ “So I still would stress the importance of studying the activities of book people in order to understand the history of books.” Robert Darnton, “What Is the History of Books?” Revisited *Modern Intellectual History*, 4, 3 (2007): 495–508; Darnton: *A Literary Tour...* Doi: <https://doi.org/10.1017/S1479244307001370>.

⁷ Kirjasta esineenä katso Tuija Laine, *Kolpotöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen bankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006), 18; Tuija Laine: *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018), 17.

⁸ Tiina Männistö-Funk, Kävelevien naisten kaupunki. Sata vuotta sukupuolta Turun kaduilla. Teoksessa Topi Artukka, Jarkko Keskinen, Taina Saarenpää (toim.), *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. (Turku: Sigillum 2018), 77–94, erit. 77.

⁹ Tiina Männistö-Funk, Pyöreälinnän kohtalo autojen kaupungissa. Kaupunkiliikenteen muuttuvat tilat Turussa 1950–1970-luvuilla. Teoksessa Tanja Vahtikari, Terhi Ainiala, Aura Kivilaakso, Pia Olsson, Panu Savolainen (toim.), *Humanistinen kaupunkitutkimus*. (Tampere: Vastapaino 2021), 195–224, sitaatti 198–200.

¹⁰ Paula Findlen, Objects of history: The past materialized (1) *History and Theory*, Vol. 59, no 2 (2020): 270–282. Doi: <https://doi.org/10.1111/hith.12158>; Paula Findlen, How (early modern) things travel. Teoksessa Anne Gerritsen & Giorgio Riello (eds.), *The Material Culture of Connections in the Early Modern World* (London and New York: Routledge 2016), 241–246.

¹¹ Findlen, How (early modern) things travel..., 244.

¹² Minna Ahokas et al., Book Ownership Sources in Finland During the 1700s. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (eds.). *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsinki: Finnish Literature Society 2011), 9–13, erit. 10.

¹³ Findlen, Objects of history..., 274; Johanna Ilmakunnas, Ompelupöytä – naisten arkinen ylellisyysesine 1700- ja 1800-luvun Euroopassa. Historiallinen Aikakauskirja no 2 (2016), 137–150, erit. 138–141.

¹⁴ Jukka Sarjala, *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 283 (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020), 34, 220; Jyrki Hakapää, Kirjat viipurilaisten hyllyillä: kirjahuutokauppojen kertomaa. Teoksessa Piia Einonen & Antti Rähä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840* (Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 20, Helsinki 2018), 246–271, erit. 250. Doi: <https://doi.org/10.47564/vskst.94581>; Sensuurista 1700-luvun Ruotsissa katso Minna Ahokas, Bringing Light to Finland: The Clerical Estate and Enlightenment Literature in Eighteenth-Century Finland. *Library History*, Vol. 24, No. 4, (Dec. 2008), 273–283, erit. 275. Doi: <https://doi.org/10.1179/174581608X381567>.

¹⁵ Örnulf Tigerstedt, *Kauppabuone Hackman. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. I osa*. (Helsinki: Otava 1940), 130.

¹⁶ Katso esim. Hackmanin kirje kapteeni Gaetensille 2.8.1799, B 10; Hackmanin kirje Schumacher & Co:lle Pietariin 25.1.1799, B 9; Hackman Schumacher & Co:lle 25.2.1799, B 9, Hackman & Co, ELKA.

¹⁷ Tigerstedt, *Kauppabuone Hackman...*, 134; Ignatius oli palaamassa Tanskasta, kun Paavali I sulki rajat. Lopulta keisari käski kaikkien alamaistensa palata Venäjälle tai näiden omaisuus takavarikoitaisiin. Tässä vaiheessa Ignatius oli Lovuisassa odottamassa pääsyä rajan yli. Hackman Ignatiukselle 26.6.1798, B 8, Hackman & Co, ELKA.

¹⁸ Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 188 (Helsinki: Suomen tiedeseura 2011), 127.

¹⁹ Ignatiuksen perukirja HH 74, ÅA; Hackmanin perukirja Örnulf Tigerstedt, *Kauppabuone Hackman. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879*. Toinen osa. (Helsinki: Otava 1952), liite 5.

²⁰ Näyttää siltä, että osa kirjakokoelmaan nykyään kuuluvista kirjoista ei ole luetteloitu tai hallussani oleva luettelokopio on epätäydellinen. Kirjakokoelman nykyinen sijainti osana Parikkalan kotiseutukokoelmaa ei ollut Museoviraston tiedossa asiaa tiedustelllessani 2018. Luettelokopion olen saanut yksityiseltä henkilöltä, jolle Museovirasto on luettelon toimittanut. Pääosin luettelo ja kokoelma vastaavat toisiaan. En ole systemaattisesti verrannut kirjakokoelmaa ja siitä tehtyä luetteloa, mutta näyttää siltä, että luettelosta puuttuu useita kirjakokoelmassa olevia ja kiistattomasti Rönholmille kuuluneita kirjoja (kirjoissa on Rönholmiln lähipiirin liittyviä allekirjoituksia tms. merkintöjä).

²¹ Horatius (Quintus Horatius Flaccus), *Poemata: Cum Commentariis Job. Min-Ellii* (Rotterdam: Regneri Leers 1700)

²² Ulla Ijäs, Parikkalan ja lähialueen kirjastot ennen Suomen itsenäistymistä. *Kadonnutta aikaa* -blogi, 27.9.2019. Luettavissa verkko-osoitteessa <http://kadonnuttaaikaa.blogspot.com/2019/09/> (luettu 28.2.2022). Rönholmiln kokoelma vrt. Tuija Laine, The Clergyman as a Book Owner and Distributor in the Provinces of Uusimaa and Häme During the 1700s. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (eds.), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsinki: Finnish

Literature Society 2011), 31–54; Minna Ahokas, Works of Enlightenment Philosophy in Finnish Cities During the 1700s. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (eds.), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsinki: Finnish Literature Society 2011), 70–94.

²³ 1730-luvulla eläneen yliopiston professorin kirjasto oli pitänyt sisällään yli 1300 teosta eikä 1760-luvulla kuolleen maanmittarin kirjasto jäänyt määrässä jälkeen professorin kirjastolle. Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa ...*, 101, 126; Tilanomistaja ja valtiopäivämies Gustaf Alfred af Hällström hankki vv. 1845–1861 yli 400 teosta kirjastoonsa. Jyrki Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet. Gustaf Alfred af Hällströmin kirjahankinnat 1845–1861. Teoksessa Sari Aalto, Samu Nyström & Rose-Marie Peake (toim.), *Leivoksia, kaupunkilaisia ja sivistysaatteita. Kävelyretkiä Euroopan historiaan* (Helsinki: Kirjapaja 2017), 30–48, erit. 31. Toisaalta 1700-luvun lopun Tübingenissä Saksassa tyypillinen porvariskodin kirjasto piti sisällään vain noin 30 nidettä. Michael North, *‘Material Delight and the Joy of Living’: Cultural Consumption in the Age of Enlightenment Germany*. Transl. Pamela Selwyn (Burlington / Aldershot: Routledge 2008), 21–25.

²⁴ Hackman oli syntynyt Bremenissä, Ignatius kuului ruotsinkieliseen pappissukuun, mutta omaksui saksan, joka oli kauppiaiden *lingua franca*. Rönnholmin äiti kuului Viipurissa ja Haminassa vaikuttavaan Bruunin kauppiassukuun. Suku oli alun perin tullut Ruotsista, mutta omaksui saksan käyttökielekseen täällä. Rönnholmin isä kuului saksaa virkakielensä käyttävään Vanhan Suomen virkamieskuntaan. Todennäköisesti Rönnholmin perheessä puhuttiin myös ruotsia ja suomea, sillä suku oli kotoisin täysin suomenkieliseltä alueelta Savosta, jossa vain papit ja virkamiehet käyttivät ruotsia viranhoidossaan. Rönnholm opiskeli papiksi Tartossa, jossa opetuskieli oli saksa. Myös hänen vaimonsa tuli saksankielisestä kauppiaskunnasta. Perhe kuitenkin omaksui suomen kielen Parikkalassa ja etenkin lapset olivat pidettyjä yhteisössään hyvän kansankielen taidon vuoksi. Jaana Juvonen, *Parikkalan historia* (Parikkalan kunta 1996), 351–352.

²⁵ Topi Artukka, *Tanssina kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 217 (Helsinki: Suomen Tiedeseura 2021), 36–44. Doi: <https://doi.org/10.54572/ssc.83>.

²⁶ North, *‘Material Delight and the Joy of Living’...*, 16–17.

²⁷ Sarjala, *Turun romantiikka...*, 55.

²⁸ Jyrki Hakapää, From Popular Law Books to Rarities of Economic Merchants’ Professional Literature in the Latter Half of the 1700s in Helsinki. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (eds.), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s*. (Helsinki: Finnish Literature Society 2011), 55–69.

²⁹ Jyrki Hakapää, Joka miehen lakikirjasta taloustieteen harvinaisuuksiin. Kauppiainien hyötykirjallisuus 1700-luvun jälkipuoliskon Helsingissä. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.), *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008), 64–82; Hakapää, From Popular Law Books...; Lina Bernstein, Merchant “correspondence” and Russian letter-writing manuals. Peter Ivanovich Bogdanovich and his Pis’Movnik for merchants *Slavic and East European Journal*, Vol. 46/4 (2002), 659–682, erit. 659–660. Doi: <https://doi.org/10.2307/3219906>.

³⁰ J. E. Ruba, *Karlsbad und seine heilquellen* (1828), C. H. Thilenius, *Ems und seine Heilquellen* (1816), J. Vasi, *Itinéraire instructif de Rome en faveur des étrangers* (1786), HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA; Kochs *Sachspielkunst*, J. D. Knoll’s *Reitkunst*. ÅA; Tigerstedt, *Erään vanhan ...* liite 5.

³¹ Tigerstedt, *Kauppabnone Hackman...*, liite 5. *Ideen Magazin*, 2 Bände.

³² North, *‘Material Delight and the Joy of Living’...*, 6–7.

³³ P. Villeneuve, *Practische Logik für die junge Leute die nicht studieren wollen* (1787). Tigerstedt, *Kauppabnone Hackman...*, liite 5.; J. Ur, *Apharismes Philosophiques et Morales* (1821). Ignatiuksen perukirja, HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA

³⁴ Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa...*, 65, 133–148.

³⁵ *Berättelser om Bibelsällskapet i Finland göromål*. Ignatiuksen perukirja, HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA.

³⁶ Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa...*

³⁷ Laine, The Clergyman as a Book Owner ..., 31–54.

³⁸ Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet..., 44.

³⁹ Sv. Hedin, *Handbok för Pract. Läkare Wettenskap* (1797), J. J. Haartman, *Tydlig Underrättelse om de mäst gångbara sjukdomars Kännande och motande* (1765). HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA; *Allgemeines Küchen-Lexicon, Magedburgisches Koch-Büch*. Tigerstedt *Erään vanhan...*, Liite 5; J. E. Gerss, *Trädes-Åker-Jord och dess förmånligar användande än hitintills* (1806), J. G. Volstein, *Das Buch von den Seuchen und Krankheiten des hornviehes, der Schaaf und der Schweine für die Einwohner auf dem Lande* (1791), Rönnholmin kirjasto, Museovirasto ja Parikkalan kotiseutukokoelma, Parikkalan kunta.

⁴⁰ Laine, The Clergyman as a Book Owner...

⁴¹ Vrt. Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet..., 33; Tuija Laine, *Englantilaisperäinen bartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000).

⁴² Johan Stråhlmann, *Finnische Sprachlere für Finnen und Nicht-Finnen* (1816), Jacob Judén, *Försök till utredande af Finska Språkets Grammatik* (1818). Ignatiuksen perukirja HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA; Vrt. Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet..., 36.

⁴³ Juvonen, *Parikkalan historia...*, 351–352; suomenkielinen pitäjänkokouspöytäkirja kts. esim. 20.1.1822. Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1819–1838, II Ca:1, Parikkalan seurakunnan arkisto, KA.

⁴⁴ Parikkalalaisen papin poika Peter Adolf Europaeus (1753–1825, pappina Haminassa) ja tämän poika David Emanuel Daniel Europaeus (1820–1884) ovat tunnettuja kansanrunouden harrastajia samoin kuin parikkalalainen kirjailija ja sanomalehtimies Pietari Hannikainen (1813–1899).

⁴⁵ Sarjala, *Turun romantiikka...*, 52; Hakapää: Hakapää, Kirjat viipurilaisten hyllyillä...

⁴⁶ Musiikista katso Sarjala, *Turun romantiikka...*, 144–146.

⁴⁷ Vrt. Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet..., 35.

⁴⁸ Lastenkirjallisuudesta katso Hakapää, Tiedon ja kulttuurin tarpeet..., 44–45.

⁴⁹ North, 'Material Delight and the Joy of Living'..., 10–11; Hakapää, Kirjat viipurilaisten hyllyillä...; Sarjala, *Turun romantiikka...*, 52.

⁵⁰ Sarjala, *Turun romantiikka...*, 46–47.

⁵¹ Laine, *Kolpotöörejä ja kirjakauppiaita...*, 239. 1700-luvun puolimaissa noin puolet Suomeen tuoduista kirjoista hankittiin Saksasta, vuosisadan lopussa jopa 70 prosenttia.

⁵² Sarjala, *Turun romantiikka...*, 52.

⁵³ Ruotsinkielinen uskonnollinen teos papistolle, nimilehti ei tiedossa/puuttuu. Johan Forssman (s. n. 1749, k. 1827) oli kuollessaan Hattulan apupappi, mutta oli toiminut viitisen vuotta Parikkalan virkaa tekevänä koulumestarina ennen vuotta 1806. Yrjö Kotivuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Johan Forssman*. Verkkojulkaisu 2005 <<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=8777>>. (Luettu 23.2.2022)

⁵⁴ Hakapää, Kirjat viipurilaisten hyllyillä...

⁵⁵ Hakapää, Kirjat viipurilaisten hyllyillä..., 249, 263.

⁵⁶ Katso Heidi Hakkaraisen artikkeli tässä *Ennen ja Nyfín* numerossa.

⁵⁷ Laine, *Kolpotöörejä ja kirjakauppiaita...*, 257–258.

⁵⁸ Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja C 402. (Turku: Turun yliopisto 2015), viite 789. Bremen oli Hackman-suvun kotikaupunki. Bremenin ja bremeniläisten kirjahistoriasta katso Engelsing, *Der Bürger als Leser...*

⁵⁹ Erik Amburger, *Deutsche in Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Russlands: die familie Amburger in St. Petersburg 1770–1920* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1986), 260–261.

⁶⁰ Hackman Schumacher & Co:lle 23.2.1798; Hakman von Fricciukselle 23.2.1798; Hackman Schumacher & Co:lle 16.3.1798, B 6, Hackman & Co, ELKA.

⁶¹ Johann Georg Büsch (1728–1800) oli hampurilainen oppinut ja kirjankustantaja, jolla oli 3 200 niteen kirjasto. Hän kirjoitti useita teoksia Hampurin kaupasta. *Johann Georg Büsch* Wikipediasivusto https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_B%C3%BCsch (luettu 23.2.2022); Hackman Leers & Co:lle Hampuriin 23.2.1798, B 6, Hackman & Co, ELKA. Kirjeessä kiitetään Ignatiuksen puolesta professori Büschilta saaduista kirjoista.

⁶² Johanna Ilmakunnas, *Joutilaat ja abkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta* (Helsinki: Siltala 2016), 106.

⁶³ Luultavasti Pietarissa asunut tuttava.

19

⁶⁴ *Henriette, oder das Weib, wie es seyn kann: Aus der Familie Hobenstam*. Leipzig 1815. Katso myös Regina Hartmann, Zum Diskurs des weiblichen Geschlechtscharakters als soziokulturelles Detungsmuster in der populären Literatur am Ausgang des 18. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Germanistik*. Neue Folge, Vol. 3, No. 2 (1993), 277–294; Ruth Dawson, "Lights Out! Lights out!" Women and the Enlightenment. Teoksessa Ulrike Gleixner & Marion W. Gray (eds.), *Discourse and Practice in German-Speaking Europe, 1750–1830* (Ann Arbor: The University of Michigan Press 2006), 218–245, erit. 240–241.

⁶⁵ Sarjala, *Turun romantiikka...*, 48.

⁶⁶ Jessica Parland-von Essen, Book Ownership as a Subject of Cultural-historical Research. Helsinki and Their Books in the 1700s. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (eds.), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsinki: Finnish Literature Society 2011), 14–30, etenkin 22.

⁶⁷ Sarjala, *Turun romantiikka...*, 50.